

15. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості / О.М. Лозова. – К. : Освіта України, 2007. – 402 с.

16. Лозова О.М. Основи психосемантичних досліджень етнічної свідомості : [навчально-методичний посібник] / О.М. Лозова. – Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2007. – 62 с.

17. Назаренко Н.В. Буденно-музична свідомість як предмет філософсько-естетичного аналізу : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.08 / Н.В. Назаренко ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. – 16 с.

18. Подмазін С.І. Педагогічна свідомість як чинник розвитку суспільства / С.І. Подмазін // Завуч (Шкільний світ). – 2005. – № 4. – С. 13–26.

19. Політологія : [підручник] / за заг. ред. В.Г. Кре-

меня, М.І. Горлача. – Х. : Друкарський центр «Сдінор», 2001. – 640 с.

20. Психологический словарь / под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца и др. – М. : Педагогика, 1983. – 447 с.

21. Серкин В.П. Методы психосемантики / В.П. Серкин. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 207 с.

22. Тимошенко Ю.В. Метафора в структурі художньої свідомості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / Ю.В. Тимошенко ; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка ; НАН України. – К., 2001. – 20 с.

23. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К. Тихомиров. – М. : МГУ, 1984. – 270 с.

24. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н.Ф. Шевченко. – К., 2006. – 485 с.

УДК 159.9.072

ФОРМУВАННЯ СТРИЖНЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІД НАРОДЖЕННЯ

Карсканова С.В., к. психол. н.,
доцент кафедри педагогіки та загальної психології

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

У статті розглянуто етапи соціального розвитку особистості від народження. Акцентовано увагу на перших етапах взаємодії із соціальним середовищем через типи поведінки матері під час годування дитини.

Ключові слова: *соціальний розвиток особистості, соціальний інтелект, типи поведінки матері під час годування дитини.*

В статье рассматриваются этапы социального развития личности с рождения. Акцент делается на первых этапах взаимодействия с социальной средой через типы поведения матери при кормлении ребёнка.

Ключевые слова: *социальное развитие личности, социальный интеллект, типы поведения матери при кормлении ребёнка.*

Karskanova S.V. THE SOCIAL INTELLIGENCE ROD'S FORMATION FROM THE BIRTH

The article examines the stages of social development of the individual from birth. The emphasis is on the early stages of interaction with the social environment through the mother's behaviors when feeding the child.

Key words: *social grown of the individual, social intellect, types of mother behaviors when she feeding the child.*

Постановка проблеми. З перших днів свого існування людина знаходиться в оточенні інших людей. Із самого початку свого життя вона включена в соціальну взаємодію. Перший досвід спілкування дитина набуває ще до того, як навчиться говорити. Людина – істота соціальна, її прогрес залежить не тільки від біологічних, а насамперед від соціальних законів. Тому дитина формується тільки за наявності суспільних умов життя. У процесі взаємодії з іншими людьми вона отримує певний соціальний досвід, який, будучи суб'єктивно засвоєним, стає невід'ємною частиною її особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистість розвивається та вдоско-

налюється під впливом інших людей, пристосовується до виконання в суспільстві конкретних обов'язків, несе за свою поведінку, дії й вчинки певну відповідальність. Цей процес одержав назву соціалізації, основним змістом якого є передача суспільством соціально-історичного досвіду, культури, правил і норм поведінки, ціннісних орієнтацій та, крім того, засвоєння їх індивідом. У сучасний період, коли науково-технічний прогрес досяг високого рівня розвитку, суспільству необхідна активна людина з високорозвиненим творчим потенціалом, здатна до швидкого прийняття рішень, яка гармонійно взаємодіє з оточуючими, конструктивно вирішує проблеми,

які виникають. Як вважають такі вчені, як Л.І. Божович, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, Д.Б. Ельконін, С.Л. Рубінштейн та інші, перші роки життя – це критично важливий період для соціального, інтелектуального й особистісного розвитку, а також, на нашу думку, для розвитку потенціалу соціального інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з раннього віку, у дитині формується самосвідомість і закладаються перші уявлення про саму себе, утворюються стійкі форми міжособистісної взаємодії, моральні й соціальні норми. У дитячому віці значний вплив на процес соціалізації надають агенти соціалізації, тобто особи, з якими в дитини відбувається безпосередня взаємодія. Ними можуть бути:

- родина (батьки або особи, які постійно піклуються про дитину та спілкуються з нею, бабуся, брати чи сестри);
- дошкільний навчальний заклад (до 3-х років це насамперед вихователі);
- суспільство (однолітки, друзі, однокласники).

За своєю роллю в процесі соціалізації агенти розрізняються залежно від того, наскільки вони значущі для дитини, як відбувається взаємодія з ними, у якому напрямі та якими засобами вони чинять свій вплив. Важливим чинником у вихованні й розвитку дитини, в отриманні нею соціального досвіду є сім'я (як один з інститутів соціалізації). Дитина в сім'ї вчиться спілкуванню, набуває перший соціальний досвід, вчиться соціальному орієнтуванню. Вивчення освітньої практики показує, що питанням соціального виховання дітей дошкільного віку приділяється неналежна увага. Оскільки дошкільний навчальний заклад є одним із перших та основних інститутів соціалізації, насамперед вважаємо необхідним звертати увагу на вдосконалення його діяльності з організації умов для успішної соціалізації дитини, охоплюючи розвиток її поведінкової, емоційно-чуттєвої, пізнавальної, буттєвої, морально-етичної, міжособистісної сторін життя, що включено до всіх рекомендованих до використання Міністерством освіти і науки України програм.

Проте в дошкільний навчальний заклад кожна дитина потрапляє вже зі своїм рівнем соціалізації, із задатками й потенціалом до розвитку соціального інтелекту, з особистим досвідом спілкування з дорослим.

Мама як перший та, на думку психіатрів, психоаналітиків, психотерапевтів більшості шкіл, психологів, єдиний життєво необхідний із точки зору соціального виживання об'єкт для немовля закладає базу розвитку соціального інтелекту дитини на все жит-

тя. Те, чи спокійна дитина або тривожна, відкрита світу чи яка проявляє недовіру до кожного, обумовлено певною мірою генетично, а також перебігом вагітності й пологів.

На думку психоаналітиків, народження – це перша травма, яку переживає дитина, і вона настільки сильна, що робить вплив на все подальше життя. С. Гроф, наприклад, стверджував, що ті чи інші властивості особистості, риси характеру, особливості поведінки й наші психологічні проблеми знаходяться в прямій залежності від процесу народження. Він виділив декілька стадій пологів – чотири базові перинатальні матриці:

- перейми (матриця 1);
- проходження родовими шляхами (матриця 2);
- власне пологи (матриця 3);
- первинний контакт із матір'ю (матриця 4).

Виходячи з того, з якими проблемами довелося зіткнутися немовляті на тій чи іншій стадії народження або, навпаки, наскільки успішно дитина пройшла ці стадії, будується надалі особистість дорослої людини (соціальні місії типів у контексті перинатальної матриці С. Грофа).

Комплекс як негативного, так і позитивного характеру позначається на подальших відносинах у суспільстві, на «соціальній програмі».

Перший соціальний зв'язок із матір'ю виникає відразу після пологів (кормління) та продовжується значний період у соціальному житті дитини, тому, на нашу думку, типи поведінки матері під час годування дитини, які ми розглядали, за С. Броги, значною мірою обумовлюють подальший розвиток соціального інтелекту дитини через закладений потенціал первинної соціальної взаємодії.

Для оцінки поведінки матері під час годування було виділено три критерії (встановлені експериментально в США в 60–70 роках):

- 1) емпатію;
- 2) контролювання;
- 3) ефективність.

Спостереження, яке супроводжувалося зйомкою на відеокамеру, проводилося з 6 тижнів до 1 року. Було виділено 7 типів поведінки, які були характерні для матерів і в подальшому. Це говорить про валідність обраних для оцінки критеріїв.

Перший тип

Цей тип можна порівняти з типом «досить хорошої матері» за Д.В. Віннікоттом. У ньому емпатія висока й постійна, контролювання відповідне, помірне й достатнє, а ефективність висока.

Мати відчуває задоволення від спілкування з дитиною. Спостерігається близькість із дитиною, проте мати не обмежує свободу рухів немовляти. Мати почувається вільно й може відвернути свою увагу, водночас вона весь час із дитиною. Мати дає дитині доторкнутися до грудей, м'яко грає з пальчиками дитини. Наприкінці годування мати й дитина мають можливість поглянути один на одного з приязню.

Другий тип

Другий тип можна було б порівняти з типом «матері, яка метушиться». У цьому типі емпатія висока, контролювання більше, ніж потрібно (мати, яка занадто контролює), ефективність висока, проте непостійна.

Мати усвідомлює, що дитина голодна, проте все одно метушиться. Вона майже втрачає емпатію до голоду. Її контролювання надмірне, проте ніколи не стає недобрим.

Третій тип

М.В. Ромашкевич назвав його типом «матері-нікрофілки».

У цьому типі емпатія низька, контролювання високе, а ефективність помірною й механічною (мати дає дитині достатньо їжі, проте немає психологічної участі). Мати настільки самовпевнена, що не розуміє, що дитину необхідно заохотити, коли вона проявляє ініціативу. Хоча мати зберігає здатність до ніжності, відгуку й до взаємодії з дитиною, проте вона занадто контролює дитину, годує її проти волі. Мати не робить перерв і дотримується своєї стратегії годування, навіть якщо дитина проти. Дитина направляє все своє тіло на боротьбу. Усім своїм виглядом мати показує своє незадоволення. Мати дивиться на дитину без вираження, без афекту. У неї немає посмішки. Мати прибирає від дитини пляшечку, щоб витерти їй обличчя. Під час годування такого типу часто можна спостерігати, що мати посміхається тільки тоді, коли дитина засинає.

У дітей із цього типу до року спостерігалися такі особливості в поведінці та характері, як неспокій, низький апетит, низький відгук на ініціативу матері як у спілкуванні, так і в грі й читанні.

Четвертий тип

Цей тип автор назвав «мати-красуня», або «мати-садистка».

У цьому типі емпатія найнижча з усіх типів, контролювання ригідне (мати слідує тільки існуючими правилами годування), ефективність низька й епізодична. Мати затримує годування до тих пір, поки не помітить занепокоєння дитини. Вона чекає на ініціативу дитини, не думаючи, що й сама може проявити ініціативу. Мати хвалить дитину, проте

одночас глузує з її безпорадності під час годування. Саме годування матер розглядає як тягар. Мати каже дитині: «Заспокойся, не будь поганою. Не отримаєш їжі, поки не зригнеш». Мати годує дитину незалежно від емоційного стану останньої. Відносини між матір'ю й дитиною холодні. Дитина дивиться в нікуди, вона притиснута до тіла матері. Між матір'ю й дитиною немає жодної гри. Мати не видає під час годування жодних звуків. Мати виглядає такою, що нудьгує під час годування, позіхає. Іноді мати одягає халат, щоб дитина не забруднила одяг. Мати надає велике значення тому, як вона виглядає під час годування.

У деяких дітей цього типу до року спостерігалася фізична гіперактивність, вони були добре розвинені фізично. В інших же дітей цього типу до року спостерігалася апатія. Мами такого типу не змінюють типу спілкування з дітьми й у подальшому. Під час аналізу помилок у вихованні разом із психологом більшість із них виправдовується, знаходить раціональні пояснення своїй поведінці та не бачить зв'язку поведінки дитини та її подальших проблем у стосунках із соціальним оточенням у собі.

П'ятий тип

Цей тип можна було б назвати «мати-сонько», або «мати-незграба». У цьому типі емпатія низька, контролювання недостатнє, ефективність низька й механічна (мати дає дитині достатньо їжі, проте немає психологічної участі). Мати не пропонує дитині достатнього рівня емоційної стимуляції, підтримки, коли бачить її жести, що кличуть на допомогу. Мати оцінює стан дитини за кількістю молока, що залишилося в пляшці. Прогладжування матері швидкі, механічні та грубі. Мати годує дитину без ознак задоволення.

Шостий тип

У цьому типі емпатія помірно низька, проте більша порівняно з п'ятим типом, контролювання помірне, ефективність висока, рутинізована.

Сьомий тип

У цьому типі емпатія нестабільна, контролювання помірне, проте незграбне, ефективність коливається від помірної до низької.

Під час подальшого розвитку в дітей матерів третього, четвертого, п'ятого й сьомого типів найбільш часто спостерігалися затримки психічного розвитку, дратівливість, пасивність, страхи й занепокоєння. У дітей матерів першого, другого й шостого типів у подальшому спостерігався сприятливий розвиток.

На думку Д.В. Віннікотта, не можна вважати, що психіка дитини обов'язково

успішно формується разом із сомою, тобто з тілом і його функціями. Психосоматичне існування є досягненням. І хоча така єдність базується на вродженій тенденції зростання, воно не реалізується без активної участі дорослої людини – того, хто нянчить дитину (здійснює холдинг) і піклується про неї. Провал у цій сфері впливає на порушення тілесного здоров'я, що фактично виникає з нечіткості особистісної структури та порушень у розвитку соціальних стосунків. Така «поломка» на ранніх етапах росту дитини призводить до сукупності симптомів, характерних для пацієнтів психіатричних клінік, тому попередження захворювань психіки починається з турботи про немовля – з того, що природно виходить у матері, яка бажає мати дитину й піклуватися про неї [1].

Інакше кажучи, у процесі перших кроків соціалізації дитину необхідно навчати нормам і правилам поведінки, емоційного реагування на різні ситуації, способам прояву та переживання різних почуттів. Дитина поступово засвоює, яким чином пізнавати навколишній природний і соціальний світ, як організувати свій побут, яких морально-етичних орієнтирів дотримуватися, як ефективно брати участь у міжособистісному спілкуванні та спільній діяльності. Важливо, щоб цей процес охоплював основні види соціалізації дитини та створював початкові умови для повної й успішної соціалізації особистості дитини в майбутньому. Дорослому необхідно організувати належні умови входження дитини в систему соціальних відносин як компонента цієї системи, тобто дитина повинна стати частиною соціуму. Це є основою формування соціального інтелекту дитини.

Соціальний інтелект, на думку Г. Олпорта, – це «соціальний подарунок, необхідний для тонкої рівноваги в поведінці, що забезпечує гладкість у відносинах із людьми. Для того щоб тактовно говорити, необхідно прогнозувати найбільш імовірні реакції іншої людини. Тому соціальний інтелект пов'язаний зі здатністю висловлювати швидко, майже автоматичні судження про людей. Разом із тим соціальний інтелект скоріше стосується поведінки, ніж оперування поняттями: його продукт – соціальне пристосування, а не глибина розуміння». У цьому визначенні соціальний інтелект розглядається як властивість, необхідна для успішної взаємодії з людьми, що проявляється в умінні прогнозувати поведінку іншої людини.

Формулювання Д. Векслера об'єднує різні точки зору щодо визначення соціального інтелекту, що усвідомлюється вченим

як пристосованість індивіда до людського буття, тобто як уміння «добре справлятися із життєвими ситуаціями».

Деякі вчені, зокрема Ж. Годфруа, отожднюють соціальний інтелект з одним із процесів, переважно із соціальною перцепцією, або соціальним мисленням. Це пов'язано з традицією роздільного вивчення цих феноменів у рамках загальної й соціальної психології.

Д. Майєрс характеризує соціальну психологію як науку, що вивчає характер думок людей один про одного, їхній взаємовплив, відношення між ними. Соціальне мислення розглядається вченим як здатність оцінювати себе й інших, здатність, що обумовлює соціальні установки, пояснення того, від чого залежить точність вражень про себе й інших, наскільки соціальне мислення схильне до упередженості, яким чином соціальні установки людини впливають на її поведінку. Із соціальним інтелектом часто отожднюється мудрість як форма інтелектуальної обдарованості. Учені зазначають, що мудрість – це складова природного інтелекту, тому що вона має пряме відношення як до переробки інформації про те, що відбувається, так і до адаптаційних процесів. Водночас мудрість являє собою специфічний стан інтелектуальної зрілості, що проявляється в контексті повсякденного способу життя та є результатом тривалого й унікального процесу нагромадження життєвого досвіду.

Тому не раз можна почути від дорослих людей, що наші діти мудріші за нас. Проте вони не скільки розумніші в інтелектуальному сенсі, скільки соціально-компетентніші й мають більш високий потенціал до розвитку соціального інтелекту, ніж їхні батьки чи їхні педагоги-вихователі. Відповідно до цього визначення в проявах соціального інтелекту переважають життєві вміння й досвід, які пов'язуються зі здатністю пророкувати поведінку людей. Виникає такий феномен: маючи менший життєвий досвід, іноді діти більш соціально-розвинуті та деякою мірою доросліші, ніж їхні батьки.

У концепції Н. Кентор соціальний інтелект розглядається як певна когнітивна компетентність, яка дозволяє людям сприймати події, об'єкти й предмети навколишнього світу з великим ступенем несподіванки й максимальною користю для самого себе. Когнітивна підструктура психіки особистості за таких обставин визначається як сукупність декларативних і процедурних знань (які разом із тим належать до фактичних знань). Останній індивід застосовує в процесі інтерпретації текстів, подій, під час складання планів на майбутнє, а також

у ситуаціях повсякденного життя. Саме ці уявлення, переживання людини й правила інтерпретації текстів, подій, діяльності та поведінки становлять у своїй сукупності когнітивну підструктуру особистості, до якої належать також соціальний інтелект майбутнього педагога. Усі ці патерни входять до сфери особистісного досвіду, який дозволяє індивіду розв'язувати ті чи інші проблеми соціального життя. Саме репертуар цих знань Н. Кентор вважає соціальним інтелектом. При цьому динаміка використання соціального інтелекту великою мірою дозволяє людині пристосуватися до навколишнього світу.

Учений називає основні змістовні компоненти соціального інтелекту, а саме здатність до розв'язання практичних завдань, здатність до вербального сприйняття й відображення навколишньої дійсності, соціальну й комунікативну компетентності. Тому, вважає Н. Кентор, з одного боку, соціальний інтелект є структурою, яка відповідає за збереження фактичних знань, фактологічної інформації (які у свою чергу використовуються в повсякденному житті для розв'язання різноманітних ситуацій, проблем і завдань); з іншого боку, соціальний інтелект розглядається як певна здатність людини усвідомлювати прийняте рішення повною мірою.

На думку В.М. Куніциної, соціальний інтелект – багатогранна складна структура, яка має такі аспекти:

1) комунікативно-особистісний потенціал – комплекс властивостей, що полегшують або утруднюють спілкування. На його основі формується психологічна контактність і комунікативна сумісність. Це основний стрижень соціального інтелекту;

2) характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, свободи від комплексів та упередженості, відкритість новим ідеям;

3) соціальна перцепція – соціальне мислення, соціальна уява, здібність до розуміння й моделювання соціальних явищ, розуміння людей і їхніх мотивів;

4) енергетичні характеристики – психічна й фізична витривалість, активність, слабка виснаженість [2].

Саме комунікативно-особистісний потенціал і властивості, які полегшують або утруднюють спілкування, закладаються в період набуття першого соціального досвіду – досвіду спілкування з мамою чи людиною, яка її замінює, та із сім'єю. На основі цього досвіду формується психо-

логічна контактність у подальшому житті, яка частково проявляється в базовій довірі світу й комунікативній сумісності, яка також обумовлена попереднім досвідом. Це й формує основний стрижень соціального інтелекту, як вважає більшість дослідників, зокрема й В.М. Куніцина, із чим ми погоджуємося.

Достатньо розвинений соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також його невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). Він є когнітивною складовою комунікативних здібностей особистості дитини.

Висновки з проведеного дослідження.

Розвинений соціальний інтелект – набір психічних властивостей особистості дитини, який дозволяє дорослішати та шляхом розумових операцій ефективно взаємодіяти з іншими людьми, передбачає здатність до усвідомлення й вирішення в розумовому плані різних завдань і проблем, що постають у реальних ситуаціях життя. Соціальний інтелект є частиною загального інтелекту й передбачає здатність особистості дитини від народження здійснювати свою соціальну біографію: жити, творити, працювати, взаємодіяти з іншими людьми. Результатом вияву соціального інтелекту людини є набуття нею соціальної компетентності.

Внутрішня позиція дорослого стосовно дитини в процесі розвитку соціального інтелекту від народження повинна бути спрямована таким чином:

- потрібно хотіти почути дитину;
- потрібно бажати бути корисним для дитини в здобутті впевненості в собі, а не змушувати діяти за своїм бажанням;
- потрібно бути готовим прийняти почуття дитини, не оцінювати їх і не засуджувати їх;
- не можна намагатися зробити все за дитину, треба щиро вірити в її можливість самостійно вирішити свої проблеми;
- не можна брати на себе відповідальність за вибір дитини, а потрібно сприймати її як самостійну особистість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Винникот Д.В. Маленькие дети и их матери / Д.В. Винникотт ; пер. с англ. Н.М. Падалко. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 80 с.
2. Ушаков Д.В. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / Д.В. Ушаков, Д.В. Люсина. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – С. 11-28.